

В.Ю. Бичко-Токовий

МІЧЕНІ ВІЙНОЮ

**Новосанжарці на полях
Першої світової
1914–1918 рр.
Клюсово-Зачепилівська волость**

Монографія

Київ
Видавництво Ліра-К
2022

УДК 94(477.53-21Нов)"1914/1918"(02)
Б67

Бичко-Токовий В.Ю.

Б67 Мічені війною. Новосанжарці на полях Першої світової 1914–1918 рр. Ключово-Зачепилівська волость: монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2022. 396 с.
ISBN 978-617-520-290-6

Друга книга серії «Мічені війною» присвячена дослідженню локальних біограм учасників Великої війни 1914–1918 рр., котрі були уродженцями Ключово-Зачепилівської волості Кобеляцького повіту Полтавської губернії, у моменті, а саме у період проходження ними служби у військах армії РІА протягом чотирьох років Першої світової. Так само, як і перша книга, презентована праця стала першою науковою монографією, котра присвячена вказаній тематиці у цій локальній спільноті (нині – це населені пункти, котрі входять до складу Новосанжарської територіальної громади). Під час написання книги було використано архівні документи як вітчизняних, так і закордонних архівів, родинні архіви військовиків, друковані джерела інформації, дані з інтернет-сайтів та ін. Монографія буде цікавою як для родичів ветеранів Вв, так і для професійних істориків, генеалогів, а також студентів історичних ВУЗів і просто для всіх тих, хто не є байдужим до процесу відродження історичної пам'яті власного краю.

УДК 94(477.53-21Нов)"1914/1918"(02)

ISBN 978-617-520-290-6

© Бичко-Токовий В.Ю., 2022

© Видавництво Ліра-К, 2022

*Моєму прадіду
Федору Івановичу Перерві,
учаснику Великої війни
1914–1918 рр. у складі РІА,
присвячую*

Вступ

Актуальність теми та дослідження

Питання локального вивчення долі вихідців із Клюсово-Зачепилівської (Клюсіво-Зачепилівської) волості Кобеляцького повіту, котрі були учасниками Першої світової війни 1914–1918 рр., станом на кінець 2021 – початок 2022 року, до цього дня так і не отримало жодного адекватного оформлення у вигляді окремого наукового монографічного дослідження.

Зважаючи на неймовірно малу кількість архівних матеріалів другої половини XIX – першого десятиліття XX ст., які б стосувалися вказаної волості (метричні книги, котрі, проте, не зазначені у списках втрачених фондів і можливо колись будуть віднайдені¹, ревізські казки, паспорти жителів волості, списки господарств і т.д.), доцільність появи вказаної монографії є більш ніж адекватним явищем у контексті болісного, але все ж поступового відродження наукового краєзнавства вже за часів Незалежної України, тобто починаючи з 1991 року.

Достеменних відомостей, а тим більше оригінальних документів про точний час появи двох найбільших населених пунктів

¹ Національний реєстр втрачених та переміщених архівних фондів. – Кн. 1: Архівні фонди України, втрачені в період Другої світової війни / Автори-укладачі: Л. Г. Баланюк, О. І. Бойчук, А. О. Івлева, І. П. Вронська та ін.; Упорядн.: К. І. Климова (кер. проекту), Н. П. Московченко, Н. П. Павловська; Ред. колегія тому: Г. В. Боряк, І. Б. Матяш, К. Є. Новохатський, Г. В. Папакін. Державний комітет архівів України; Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. – К., 2007. – 1033 с. – С. 649–835.

волості – сіл Зачепилівки та Ключівки, у архівах та науковій літературі не знайдено.

Абсолютно безглуздими є певні краєзнавчі дані, отримані від деяких місцевих жителів села Зачепилівки, котрі розповідають про те, що, мовляв, вказаному населеному пункту більше 300 років².

Ці заяви не мають абсолютно нічого спільного з реальністю, оскільки до припинення набігів татар на землі Новосанжарської сотні Полтавського полку, ніяких сіл та хуторів по ту сторону річки Ворскла до 1737 р. не могло бути в принципі у зв'язку з постійною загрозою нападу кочовиків³.

Очевидно, що вказану територію почали більш-менш активно заселяти вже після завоювання Російською імперією Кримського ханства внаслідок військової кампанії 1768–1774 рр⁴.

Нам достеменно відомо, що станом на 70–80-ті роки XVIII ст., кріпосними селянами Зачепилівки та Живилівки (село, а нині – куток неподалік Ключівки, що також входило до складу Ключово-Зачепилівської волості) володів військовий канцелярист, колишній сотник новосанжарський, воєводський товариш та секунд-майор⁵, а потім прем'єр-майор Андрій Васильович Магденко (бл. 1725–1795)^{6 7}.

Що стосується орієнтовного часу виникнення другого найбільшого населеного пункту волості – села Ключівки, то в дано-

² Історія села Зачепилівка (за спогадами Зубахи П.М.)

³ Жук В. Н. Нові Санжари: історико-краєзнавчий нарис / В.Н. Жук. – Х.: «Прапор», 1970. – 94 с.: іл. – С. 16.

⁴ Смирнов В. Д. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты в XVIII в. до присоединения его к России. – Одесса, 1898. – 253 с.

⁵ ЦДІАК. – Ф. 1295. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 1 зв.

⁶ В. Л. Модзалевский. «Малороссийский родословник». Том третий. Л – О. С 40 портретами. Киев. Типо-Литография «С. В. Кульженко», Пушкинская, № 4. 1912. – Стр. 251–252.

⁷ ЦДІАК. – Там само. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 134 зв.

му випадку ми можемо відштовхуватися виключно від документально підтверджених відомостей про його вірогідних засновників – реєстрових козаків та старшини Новосанжарської сотні Полтавського полку⁸. Мова йде про рід Ключів, першим відомим представником якого був Андрій – «зацний» новосанжарський, товариш сотні Новосанжарської у другій половині XVII ст., а саме у 1670 р⁹.

Принагідно варто зауважити, що до остаточного усталення українських прізвищ (а це орієнтовно перше десятиліття XIX ст.), прізвиська місцевого населення, як тих, хто належав до козацького стану, так і тих, хто був звичайними селянами та військовими поселеннями (у більш пізній період Новоросійської губернії та Катеринославського намісництва), постійно змінювалися. Саме тому у списках зокрема ветеранів Першої світової з Новосанжарської волості ми з вами можемо знайти людину з прізвищем Ключенко¹⁰, котре скоріше за все є однією з похідних прізвиська/прізвища Ключ, тобто син Ключа (суфікс та закінчення -енко в українській мові)¹¹.

Саме тому вказана робота дозволяє не тільки пролити світло на фронтову долю учасників Вв із вказаної волості, але також відкриває шлях до відстеження прізвищ їх вірогідних пращурів за часів існування Гетьманщини (1648–1784), що і робить можливим встановлення родових зв'язків, але лише з урахуванням подальших досліджень періоду XIX ст., котрий є обов'язковим (і логічним) містком між двома століттями – XVIII та XX.

⁸ Українське козацтво в національній пам'яті. Полтавський полк. Монографія: у 2 т./ В. В Кривошея. – Чернівці: Видавець Лозовий В.М., 2014. – Т.ІІ – 496 с. – С. 108.

⁹ Кривошея І. І. Неурядова старшина Української козацької держави (XVII – XVIII ст.) : монографія. – 2-ге вид., доповнене – Видавець Пшонківський О. В., 2016. – Т. 1. – 530 с. – С. 412.

¹⁰ Бичко-Токовий В.Ю. Мічені війною. Новосанжарці на полях Першої світової 1914–1918 рр.: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2021. 340 с. – С. 143.

¹¹ https://uk.wikipedia.org/wiki/Українські_прізвища

Методологія

Предмет дослідження:

Локальні біограми учасників Першої світової війни з Ключово-Зачепилівської волості Кобеляцького повіту Полтавської губернії у межах часового проміжку від 1914 по 1918 рр. – час їхньої служби в рядах армії РІА.

Об'єкт дослідження:

Новосанжарці на полях Першої світової 1914–1918 рр. Ключово-Зачепилівська волость.

Методи дослідження:

- Метод узагальнення та систематизації.
- Індуктивний метод.
- Дедуктивний метод.
- Загальнологічні методи та прийоми дослідження (аналіз, узагальнення, синтез і т.д).
- Методи збору, обробки аналізу та інтерпретації соціальної інформації (письмові, іконографічні (зокрема фотодокументи, написи), фонетичні (аудіозаписи, інтерв'ю).

Також були використані елементи генеалогічного методу дослідження.

Специфіка теми та дослідження

На сьогоднішній момент не існує жодної окремої краєзнавчої книги, а тим більше ґрунтовного наукового монографічного дослідження, котре було б присвячено вивченню біографій ветеранів Вв у вказаній локальній спільноті під час їх перебування безпосередньо на фронті протягом вказаного періоду часу.

У першому виданні серії автор вже згадував про дивне ставлення української академічної науки «на зарплаті» до вивчення загалом долі учасників Першої світової, яка не була «рідною» ні для історичної науки доби СРСР, ні здебільшого для сучасної української науки¹². Вона ґрунтується в основному не на вивченні долі українського та інших народів сучасної України, котрі на момент розвалу Російської імперії опинилися між «молотом та ковадлом», будучи розмінними монетами під час боротьби за владу різних політичних угруповань за доби лютневої Революції у Росії (лютий-березень 1917)¹³, Української Революції (1917–1921)¹⁴ та Громадянської війни (1917–1921)¹⁵, вклали свій внесок у подальші історичні події, котрі мали місце на цій території уже в 20–40-х роках ХХ ст. Основою досліджень чомусь досі є у переважній своїй більшості вивчення економіки, промисловості, суспільних рухів, загальних настроїв населення тих часів і т.д.^{16 17}.

¹² Бичко-Токовий В.Ю. Мічені війною. Новосанжарці на полях Першої світової 1914–1918 рр.: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2021. 340 с. – С. 5.

¹³ http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Ljutneva_revolyutsiya_1917

¹⁴ http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Ukrainska_revoliutsiia_191

¹⁵ http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Gromad_vijna_1917_1921

¹⁶ Реєнт О.П., Сердюк О.В. Перша світова війна і Україна. – К.: Генеза, 2004. – 480 с.

¹⁷ Велика війна 1914–1918 рр. і Україна: У двох книгах. – Книга 2: Мовою документів і свідчень / Ред. кол.: В.А. Смолій (голова), Г.В. Боряк та ін.; відп. ред. О.П. Реєнт; авт. кол.: Ю.В. Берестень та ін. – К.: ТОВ «Видавництво “Кліо”», 2015. – 800 с.

Вказана ситуація є вкрай дивною та незрозумілою, зважаючи на заяви окремих авторитетних істориків, загалом певних відомих дослідницьких інституцій, котрі говорять про людиноцентричну сутність історичних досліджень, про відродження цього принципу після 70-ти років існування на цій території радянського соціалістичного режиму, але чомусь їхні слова розходяться зі справами і здебільшого є лише декларативними заяви, не більше.

Справедливе заповнення існуючого «вакууму» у вигляді презентованого монографічного дослідження, разом із навмисним написанням назв типів лікувальних закладів з великої літери заради підкреслення їх важливості (Госпіталь, Лазарет), має підвищити інтерес у наукового співтовариства до теми висвітлення доль звичайних пересічних мешканців однієї з волостей Кобеляцького повіту Полтавської губернії, на яких лежав відбиток Великої війни першого двадцятиліття ХХ ст.

Необхідно обов'язково згадати про наявність тієї ж самої проблеми щодо неправильного віднесення деяких військовиків певних населених пунктів Ключово-Зачепилівської волості до геть інших волостей, що межували з нею, наприклад до Новосанжарської, а також Кустолівської. Подібна проблема вже простежувалася раніше, але щодо іншої адміністративно-територіальної одиниці¹⁸.

Як і у першій, так і у другій книзі дослідник відзначає наявність неправильного написання та розшифровки полковими писарями, лікарями, а також сучасними дослідниками (мова йде про певні справи, документи з фондів РГВИА) назв сіл та хуторів волості.

Приклад (Ключово-Зачепилівська вол.):

- Лисазацепильская вол.
- Люсозачепиловская вол.
- Киюсовская вол.
- Кагосовская вол.

¹⁸ Бичко-Токовий В.Ю. Мічені війною. Новосанжарці на полях Першої світової 1914–1918 рр.: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2021. 340 с. – С. 7.

- Кмосово-Зач вол.
- Клесовская вол.
- Клисовская вол.
- Заиченская вол.
- Клюмская вол.
- Кигосовская вол.
- Каровская вол.

Приклад (с. Зачепилівка):

- д. Зацепило.
- д. Залениловка.
- д. Зачепилова.
- н.п. Зачепилов.
- н.п. Зачеписова.
- д. Загипиловка.
- д. Зачитавая.

Приклад (с. Ключівка):

- д. Клесо.
- н.п. Кигосовка.
- н.п. Клюмское.

Приклад (х. Дубина):

- х. Дубинины.
- д. Дубенец.

Приклад (с. Пологи):

- Пологаранин.

Приклад (х. Пудлівка):

- д. Пудуловка.
- н.п. Нудливка.

Приклад (х. Руденки):

- д. Руденковая.
- х. Рудасовы.

Приклад (х. Гетьманщина):

- д. Потьманщин.

Деякі з прикладів помилок у самих документах, а не тільки в описі:

- Хлюсово-Зачипиловская вол.
- Ключитск. вол.
- Комесовская вол.
- Плюсово-Загашеловская вол., с. Жевилово.
- селение Ключаце-Пировское.

Іноді у списках траплялися назви таких населених пунктів, котрі так і не були ідентифіковані автором у зв'язку з відсутністю даних про них у офіційних виданнях з вказанням адміністративного поділу Полтавської губернії на 1912–1914 рр. Яскравим прикладом у цьому відношенні є х. Борти.

Неодноразово доводилося зустрічати і неправильно розшифровані прізвища ветеранів Вв.

Приклади:

- Сепетили – Сепитый (Сепітий).
- Делий – Делия (Делія).
- Губокарен – Губокоряк.
- Фенька – Фенко.
- Нейрада – Непорада та ін.

Як було сказано раніше, всі ці неточності мали місце здебільшого у зв'язку з людським фактором¹⁹

Адміністративно-територіальний склад волості

Цілком адекватним рішенням буде наведення офіційно²⁰ поданого адміністративно-територіального складу Ключово-Зачепилівської волості на 1912 рік, а також фактичного, котрий прослідковується у архівних матеріалах РГВИА та інших фон-

¹⁹ Там само. – С. 7–8.

²⁰ Список населенных мест Полтавской губернии, с кратким географическим очерком губернии. Издание Полтавского губернского статистического комитета. – Полтава: Типография Подземского, 1912. – 517 с. – С. 86–87.

дів, де вдалося віднайти відомості про військовиків із вказаного регіону

Офіційний:

- х. Балі.
- х. Бекет.
- х. Гетьманщина.
- х. Дубина.
- х. Евстафієва.
- с. Живилівка.
- передм. Заворскло.
- с. Зачепилівка.
- х. Капітанівка.
- с. Ключівка.
- с. Коробкина Роща.
- х. Крупії.
- х. Кучугури.
- х. Мар'їних.
- х. Мокляки.
- х. Новоселівка.
- передм. Острів.
- х. Пологи.
- х. Пудлівка.
- х. Руденки.
- х. Семиволоси.
- х. Чубки.

Фактичний:

- х. Гетьманщина.
- х. Дубина.
- с. Живилівка.
- передм. Заворскло.
- с. Зачепилівка.
- с. Ключівка.
- х. Кучугури.
- х. Мокляки.

- х. Новоселівка.
- передм. Острів.
- х. Пологи.
- х. Пудлівка.
- х. Руденки.
- х. Семиволоси.

Варто обов'язково зазначити, що далеко не у всіх полкових журналах, картках військовополонених наявна інформація про конкретний населений пункт, уродженцем якого був той чи інший військовик. Тому вказані дані мають бути уточнені подальшими дослідниками, котрі зможуть отримати додаткові документальні підтвердження юридичної реєстрації зазначених осіб у тому чи іншому селі, хуторі чи передмісті станом на 1914–1918 рр.

Наявна також плутанина щодо належності певних населених пунктів до тієї чи іншої волості. Найбільш характерним та показовим у цьому відношенні є х. Кучугури, котрий в ряді віднайдених документів записаний у складі Кустолівської волості, а в інших – саме Клюсово-Зачепилівської.

Досі лишається нез'ясованим місце розташування х. Борти, котрий не значиться серед сіл та хуторів волості ні на 1912, ні на 1914–1918 рр. В цьому випадку логіка внесення вказаного хутора ґрунтувалася також на вірогідному відпрізвищевому походженні назви хутора, котра, імовірно, походить від прізвища Борт, яке побутує як у Клюсово-Зачепилівській, так і в найближчих, суміжних волостях, зокрема у Новосанжарській²¹.

Суттєві складнощі виникли під час ідентифікації населених пунктів і, відповідно, внесення у списки військовиків, які були родом звідти. Зокрема із уже згаданого с. Зачепилівка Кобеляцького повіту. Це безпосередньо пов'язано з наявністю такого ж села у інших повітах Полтавської губернії, зокрема у Костянтиноградському та населеного пункту з такою ж назвою у Мачусь-

²¹ Бичко-Токовий В.Ю. Мічені війною. Новосанжарці на полях Першої світової 1914–1918 рр.: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2021. 340 с. – С. 81.

кій волості Полтавського повіту, що вносило плутанину під час вивчення полкових журналів та карток фондів РГВИА, особливо там, де не було точного зазначення приналежності села до відповідної волості чи/та повіту.

Наукова розробка теми

Ще у першій книзі серії автором була подана детальна інформація щодо наукової розробки теми дослідження біографій учасників Першої світової 1914–1918 рр., які були вихідцями з Новосанжарської (Ново-Сенжарівської) волості Кобеляцького повіту²².

З моменту виходу першої книги серії, не з'являлося жодних монографій, окремих книг, котрі б заповнили існуючу ще з 60–80 років (час появи перших заангажованих радянською комуністичною пропагандою краєзнавчих досліджень краю, здійснених В. Жук та П. Жаботинським, а також виходу багатотомного видання «Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1967. – 352 с.», головним редактором якого був П. Тронько) прогалину.

У 2021 році світ побачило пілотне краєзнавче дослідження відомого новосанжарського краєзнавця Ю. Коцегуба, котре містить вельми цікаві відомості про історію краю, зокрема і про вихідців з Ключово-Зачепилівської волості²³. В кінці вказаного року мала вийти повноцінна офіційна книга автора, поява якої повинна була стати дуже значною та надзвичайно очікуваною подією в історії краєзнавчих досліджень регіону.

²² Там само. – С. 8–12.

²³ [https://www.facebook.com/groups/3183018141727531/posts/4924499030912758/?__cft__\[0\]=AZUStNb4t8yzgGlR9eqy7lu1yyjniXwOsDh_uLWlpzgrAiGJQtX9JhbYgHHQjpf3QHgs5TwRAS_TG0cHW0byxUr5Cu0lJ16c3YHh91JE7c775_fjrxj-2YbSyXOBt5EofFrzBUOQhxKBCzVXVB9siI2&__tn__=%2CO%2CP-R](https://www.facebook.com/groups/3183018141727531/posts/4924499030912758/?__cft__[0]=AZUStNb4t8yzgGlR9eqy7lu1yyjniXwOsDh_uLWlpzgrAiGJQtX9JhbYgHHQjpf3QHgs5TwRAS_TG0cHW0byxUr5Cu0lJ16c3YHh91JE7c775_fjrxj-2YbSyXOBt5EofFrzBUOQhxKBCzVXVB9siI2&__tn__=%2CO%2CP-R)

Але, на жаль, ніяких окремих монографічних наукових досліджень вказаної краєзнавчої проблематики, а тим більше заглиблення у генеалогічні відомості про ветеранів Вв на місцевому, обласному, загальнодержавному рівні досі не було.

Джерела

Як у 1-й, так і у 2-й книзі серії «Мічені війною», основою для написання монографії стали архівні дані Російського державного військово-історичного архів (РГВИА – Российского государственного военно-исторического архива), які досі є доступними для користувачів на сайті gwar.mil.ru²⁴.

Проте автору вдалося також віднайти ще кілька фондів, справи з яких мають безпосереднє відношення до дослідження локальних біограм ветеранів Першої світової з Ключово-Зачеипилівської та інших волостей повіту. Дані, котрі вдалося віднайти, суттєво доповнили наступне видання та відкрили більш широкі можливості для подальшого пошуку відповідних матеріалів у суміжних фондах, зокрема Державного архіву Полтавської області (ДАПО).

Мова йде про Ф. 991. Кобеляцьке повітове попечительство про опіку сімей, призваних по мобілізації солдат, м. Кобеляки Кобеляцького повіту Полтавської губернії. У фонді наявні роздавальні відомості про грошову допомогу військовикам, котра виплачувалася у період з 1917 по січень-лютий 1918 рр.

Саме віднайдені і вказані вище та далі по тексту фонди ДАПО стали четвертою групою джерел, використаних дослідником під час написання книги. Попередні три групи були згадані раніше²⁵.

²⁴ Бичко-Токовий В.Ю. Мічені війною. Новосанжарці на полях Першої світової 1914–1918 рр.: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2021. 340 с. – С. 13–14.

²⁵ Там само. – С. 12–14.